

УДК 821.161.2-32.09

ОЛЬГА АЛЕКСЕЄНКО

м. Кропивницький

oliaalekseenko25@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВУ В ІСТОРИЧНОМУ ОПОВІДАННІ ЮРІЯ КОСАЧА «ЧАРІВНА УКРАЇНА»

У статті розглянуто особливості нарративу історичного оповідання Юрія Косача «Чарівна Україна». Проблему державності розглянуто крізь призму тогочасних історичних подій. Установлено вплив середовища й оточення на оповідача.

Ключові слова: історична проза, поетика, оповідач, країна, Інший.

На Україну продовжують повертатися імена культурних діячів, знищених у роки радянського терору – фізично чи морально, або змушених замовкнути чи тікати в чужі краї. До їхнього числа належить і Юрій Косач – один із найталановитіших і найуніверсальніших українських письменників. Художні пошуки Юрія Косача відбувалися в руслі європейської культурної традиції, особливо близької йому ще й завдяки доброму знанню кількох іноземних мов. Письменник-емігрант відстоював потребу оновлення вітчизняного мистецтва слова, в історичній прозі він активно розробляв недостатньо висвітлені, як у белетристиці, так і в наукових розвідках, актуальні для свого часу теми і проблеми. Письменник зробив неоціненний внесок у розвиток вітчизняної історичної прози. «А щодо особистих мотивів вибору історичної тематики – писав Марко Роберт Стех, – й зацікавлення долями насамперед українців-емігрантів і чужинців, які таким чи іншим чином пов'язали свою діяльність з Україною, думки Косача, котрий, живучи у Парижі, тужив за батьківщиною, були не менш очевидні» [6, 224].

«Ідейно-тематичний рівень Косачевого доробку, – зазначає С. Романов – надається до змістово-сенсової «типологізації», а відтак і увиразнення основних для цього письменника метатем: «боротьби / взаємодії двох народів, культур»; «суперечностей нового і старого (конфлікт двох поколінь, традицій, епох)» та «самореалізації людини в історії» [5, 229].

«Одним із найбільших успіхів Косача-прозаїка в період міжвоєн'я – пише С. Романов – стала «Чарівна Україна» – четверта його книжка 1937 року. На відміну від солідних

за обсягом «Тринадцятої Чоти» (17) та «Клубка Аріядни» (12 оповідань), вона містила всього чотири твори. Порівняно з попередніми ця збірка й концептуально виглядає структурованішою. «Вечір у Розумовського», «Молодість Савича» та «Учта Климентія» на історичному матеріалі розкривають малознані факти біографії відомих українців. А в заголовному оповіданні розглянуто обернено протилежну ситуацію – перебування європейця в Україні часів громадської війни 1918 року. Тут можна провести паралелі з «Останньою атакою», але безіменний кайзерівський офіцер із «Чарівної України», від особи якого ведеться оповідь, зовсім не схильний, як Отто фон Гагенау, до осмислення глобальних світоглядних проблем; він зник дивитися на підкорену країну лише очима ворога-завойовника. Такий нетривіальний ракурс сприйняття й подання матеріалу, вже частково апробований у «Дада пізнає життя», а також «об'єктивний» погляд іноземця на українські реалії (оцінка не лише суспільно-політичної ситуації, але й ментальності, рис характеру, психології місцевого люду), виокремлює твір Косача як оригінальне художнє явище. У «Чарівній Україні» найповніше проявилася й свідомо авторська самонастанова на творення «модерної» художньо-якісної літератури» [5, 50–51].

Частковий аналіз оповідання «Чарівна Україна» здійснювався в працях багатьох авторів: Агеева В. «Юрій Косач» [1], Радишевський Р., Семенюк Г. «Оновлена Кліо. Юрій Косач: український письменник, загублений у вирі століття» [3], Романов С. «Портрет митця замолоду»: штрихи до життєвого і творчого шляху Юрія Косача» [4] та інші. Але дослідники

здебільшого розглядали твір на ідейно-тематичному рівні, імагологічний аспект даного твору майже не розглядався в чому й полягає актуальність дослідження.

Твір побудований у вигляді розповіді кайзерівського офіцера, який перебуває на окупованій українській землі. Розпочинається розповідь із порівняння українського степу із «трійливим вином» [2, 440], який спочатку зачаровує, дурманить, але це все є чарівним маревом, оскільки «зрада, на кожному кроці зрада» [2, 440], яка криється скрізь. «Хіба міг подумати хто-небудь, що саме тут кипучий казан ірреденти, бунту, зради й помсти? А проте – це було так» [2, 440].

Оповідач зізнається, що «ми спочатку не второпали – нас ошукала зміїна краса цієї країни, цей її тьмянний спокій, ця її споконвічна тиша, тиша колонії. І ми за це заплатили: тут щоночі застрілювали по три-чотири наші вояки, тут у білий день знічев'я спалахували графські палаци; запалені невідомо ким і коли» [2, 441]. Через призму світогляду ворога-окупанта автор майстерно зображує підпільну боротьбу українського народу за власну свободу. Небезпека для чужинців крилася всюди: «ці шовкові левади, ці кучеряві садки, ці гарно виплекані грядки городів ховали в собі незліченну кількість зброї. У невинному вулику, що, здавалося, був тільки скарбницею золотого бурштинового меду, можна було найти частини скорострелів, продершись до них крізь хмари бджіл, що неначе в згоді зо змовниками боронили своїх осель із якоюсь незвичайною, сказаною люттю. Між гарбузинням, у квасолинні й під листям бур'янів можна було побачити новенькі блискучі кольти й нагани. А засадивши руку за стріху першої хати з краю, напевно можна було намацати дуло обріза» [2, 441].

Через призму світосприйняття безіменного офіцера-окупанта Юрій Косач майстерно розкриває психологічні особливості, ментальність українського народу: «Ми збагнули нарешті дух цієї країни, що була споконвіку дорогою орд, військовим табором і купиною руїни. Тут, таким чином, призначено жити людям, що завжди невдоволені, завжди негомонні, завжди бунтівливі. Так, безперечно, ця країна прямувала завжди до волі, але саме

це прямування й стає її прокляттям. Раз здобувши волю, ця країна вмиє позбувається її, часто із власної вини, із власної спраги сваволі. А покорена – безупинно бунтується і збунтувавшись та скинувши одне ярмо, за мить іде в друге. Така історична динаміка цієї країни» [2, 441–442].

Розкриваючи перед читачем образ країни, письменник паралельно розкриває психологічний образ окупанта-завойовника. Важливою деталлю є те, що автор не індивідуалізує оповідача, а створює загальний психологічний образ окупанта, навіть не називає імені. Юрій Косач через монолог самого загарбника, показує його зацікавлення в окупованій державі: «Нас цікавило тільки те, щоб у цій країні був спокій і лад так довго, аж доки ми витягнемо з неї все, що нам потрібно, – все, чим непередбачлива природа її так щедро обдарувала» [2, 442]. І цей «спокій» підтримувався досить жорстокими методами. За те, що в одному із сіл знайшли «чотирьох застрілених наших фуражирів із написом: «Собаці собака смерть» [2, 443] спалили ціле село. Але не просто спалили, автор показує надмірно жорстоке та зверхньо-зневажливе ставлення завойовників до місцевого населення: «Село, одно з найнеспокійніших у цій окрузі, освітило нам дорогу. Воно горіло, запалене з чотирьох кінців. (...) Мешканці не сміли рятувати своїх садиб. Вони, збиті в тісний гурт, знявши шапки, хмуρο дивилися на пожарище, слухали як метушиться птаство, як ревуть у стайнях засліплені вогнем воли. (...) Вояки робили собі цілий день забаву, стинаючи голови гусакам. За свині, проколені багнетами, видавали господарям квитки – «свині за свиню». Не забували при цьому скуштувати краси тутешніх молодичь. Кожного десятого з громади розложили на вигоні й почастували кількадесятьма набияками. А перед вечором ми повісили тридцятьох ватажків, що їх список доставив нам перед тим запобігливий корчмар» [1, 442]. Отже, ми бачимо, що автор зображує місцевих жителів різносторонньо: не лише як палких захисників своєї землі, а й показує, що серед них були і зрадники.

Для кращого розкриття образу країни автор використовує мотив дороги. Оповідач

майже постійно знаходиться в динаміці. Описавши одне село і його мешканців, офіцер іде до іншого, одна картинка швидко змінюється іншою, то він серед своїх співвітчизників, то перед ним постають українці. Динамічність дозволяє показати масштабність образу України та створити загальний образ населення, показати його ментальність та розкрити психологічні особливості.

У наступному селі офіцера і його вояків зустріла музика, яка лунала на весіллі: «Я знав, що в ній чатує, я це знав чудово, але саме тому я хотів слухати, хотів у думці глузувати з такої очевидної її облесливості» [2, 446]. Вояки слухали музику та дивились на молодих і їх гостей із «погірдливістю й презирством» [2, 447]. Молоді запрошували приїжджих на своє весілля і молода, щоб розвіяти сумніви офіцера і підкреслити свою покірність поцілувала його руку. «Я не відняв її. – Розповідає далі оповідач. – Ця рабська звичка, вкорінена в цій країні віками, мене не вражала. Нам це належалося, бо ми були тут панами» [2, 448]. Юрій Косач майстерно зобразив самовпевненість і зверхність офіцера, який «знав, що це село найбільш бунтарське за всі, що воно кубло ворохобень, що в ньому міститься їх штаб» [2, 448], але йому все одно «захотілося погратися з вогнем» [2, 448] і він прийняв запрошення на весілля, подумавши, що «екзекуцію можна виконати завтра» [2, 448]. Гуляючи на весіллі завоювники поступово втратили свою обачність, їм «починали подобатись ці всі люди» [2, 455] і офіцер, хмеліючи, «перестав дивитись на них, як на ворогів» [2, 455].

Письменник яскраво змальовує не лише традиції українського весілля: пісні, танці, примовки, а й побут, національний одяг, страви. Показовим для зображення культури українських селян було читання «Кобзаря» Тараса Шевченка. «Я знав цю книжку, це Євангелія степів. – згадував оповідач. – Ми, прийшовши сюди як наїзники, повинні були спалити її, знищити її в першу чергу. Це вона, ця грубезна, несамовита книга, мала прикмету відроджувати це бунтарське плем'я. Це він, автор її, в смушевій шапці й кожусі, з довгими вусами, був невидним мужицьким імператором, воєводою тих незліченних загонів, що таїлись у балках і ярах» [2, 457].

Місцеві мешканці змогли обманути загарбників та взяти їх у полон. Наступного ранку офіцер-завойовник помітив, що знаходиться у підпільному військовому штабі: «... весь двір повен озброєних людей. Вони сиділи на возах, на колодах, лежали на сіні, проходили по двох, по трьох, гупорили й курили» [2, 459]. Його повели до хати, де він почав вимагати свою зброю і звинувачувати присутніх у зраді, але не зміг відповісти на поставлене йому запитання: «Яким правом ти прийшов сюди? Хто тебе просив смоктати з нас кров і зчиняти бешкет на нашій дідишні?» [2, 461]. Найстарший з присутніх повідомив полоненого, що «хто непроханий до нас зайде, а до того ще й бешкетує, того ми за хвіст – і на сонце» [2, 461]. Полонених засудили до смерті.

Але навіть уже засуджений на смерть, полонений дивувався майстерності та дисциплінованості українців: «в цілій цій роботі була диявольська система й організація. Одні лаштувались до якогось походу, другі займались постачанням, треті виконували постанову трибуналу. Все з холодною розміркованістю, із математичною докладністю» [2, 465]. Але навіть за таких умов знайшлося місце зраді і підступності. Одна із українських жінок, якій сподобався офіцер, допомогла йому втекти із полону та показала дорогу, якою він мав іти далі. Але навіть утікаючи, відчуваючи смертельну небезпеку, оповідач захоплювався українськими краєвидами: «Знову хвилювала мене нечувана краса цієї країни» [2, 467].

Оповідач, щоб якось позбутися сорому за пережиту подію, мріяв про помсту: «Треба було добитись до міста й здати звіт, ганебний звіт про цю безглузду пригоду. Сідаючи на межі та розважаючи всі минулі події, я знаходив тільки одну думку, що не веліла мені паленіти від сорому. Це було марення про помсту. Я обдумував її вже заздалегідь, я милувався перед часом її розкішшю. За моїх двадцять вісім вояків я зрівняю з землею двадцять вісім волостей. Я перейду їх вогнем і мечем, я доб'юся того, що ще третє покоління цих бунтарів буде вжахатись на звук мого ймення» [2, 467–468].

Автор майстерно зображує психологічні зміни самого оповідача по відношенню до

мешканців окупованої країни, його внутрішні переживання. Якщо на початку своєї оповіді офіцер сприймає країну та її мешканців лише як засіб збагачення: «Я був би за тим, щоб вивезти звідси все, до останнього зерна, не лишаючи навіть на засів, щоб на другий рік ці бандитські кодла спухли від голоду. Так, голод найкращий лік на цю прокляту криницю зради. Виморити її, щоб не осталося ані старого, ані малого, щоб дати місце новим людям, покірним, як фелахи, як вівці» [2, 468]. З часом відношення змінюється від зверхньо-споживацького до незбагненого тваринного жаху перед силою окупованого народу.

Втікаючи з полону, офіцер перебіг поле, а коли виглянув на дорогу, то «вмить відсахнувся і затремтів. Те, що я побачив, було страшне, було невидане. // Цілий яр, уся дорога кишла людьми. (...) // Ліниво, нога за ногою, черепашим кроком сунули по колії підводи. (...) а на возах, убгавши лисячі морди в залізні плечі, сиділи на трьох кульгах скоростріли люіса і максима (...). З рушницями за плечима сиділи біля них на сіні або на драбинах селяни, гуторили й курили люльки. На їх грудях перехрещувались скорострільні бинди. Сиділи не тільки чоловіки, сиділи й дідугани й жінки, молодиці з дітьми на колінах і беззубі бабусі. Пішо й кінно оточували вози юнаки, озброєні в рушниці й списи, дівчата з кольтами при боці, хлопчакі з гранатами й обрізами. Хто не мав зброї, йшов з ціпом, із косою, сторчма осадженою на кісцю, з герлигами, із штабами. А попереду на умаянім сивім огирі їхав дебелий хорунжий, тримаючи в руці прапор, той чудесний прапор цієї країни, що на ньому так ніжно й зловісно поєднались блакить із золотом, небо з пшеницею; їхав, високо здіймаючи символ волі й добробуту, Богом даний знак селянської держави» [2, 469–470].

Почувши одну з українських пісень, яку співали ідучи люди, оповідач «зрозумів, що під таку пісню вмирають. Вмирають і не шкодують того. В довгих віях молодиць, у сумному посміху юнаків, у навислих стріхах брів їх батьків, у бичачих порепаних карках дідуганів родилась та пісня, бойовий марш цієї країни. Ішла армія, велика повстанська армія, боронити своїх меж, своєї землі. Не зрада, не підступ, не хитрість – ні, сила, широкогрудна,

споконвічна володіла цією армією, шикувала її лави. Тяжка була її хода, претяжка» [2, 470]. В ту мить офіцер-завойовник зрозумів велич і силу волі окупованого народу, який боровся за свою незалежність, зрозумів свою мізерність перед цією силою: «І я, наїзник, почув, що краплі холодного поту виступили мені на чоло. Душа моя трусилась, справді загнана в п'яти. Пісня та давила мене, чавила мене як малу, нікчемну комашку. Я не міг боронитись перед нею, я стратив себе. Я був ніщо супроти тієї жорстокої пісні, супроти тих тисяч, що ліниво йшли, не припускаючи, що я так близько. Ішли своєю дорогою» [2, 471]. Ця сила і велич, яку зміг відчутти і побачити оповідач, змусила його втікати: «І знятий жахом, незбагненим, диким жахом, я зірвався і побіг геть, назад у збіжжя. Біг, спотикаючись об рілля, плутаючись у буйнім, колосистім житі, сполоханий, як сусол, як перепілка, мокрий від роси. Біг куди ведуть очі, біг мов сновиди, мов причинний, щоб тільки відбігти найшвидше від тієї немилосердної пісні, біг, рятуючи рештки розуму, геть із тієї почварної і чарівної країни» [2, 471]. Попри всю, на перший погляд, простоту композиції твору, Косач зміг майстерно відтворити історичне минуле України, показати підпільну боротьбу українського народу за власну країну, його прагнення до волі, до незалежності. Письменник досконало відтворив не лише суспільно-політичну ситуацію, але й ментальність, риси характеру, психологію місцевого люду, їхній побут, традиції, культуру. Оповідання «Чарівна Україна» є найбільш символістським із Косачевих творів раннього періоду.

Ю. Косач в оповіданні «Чарівна Україна» постає як майстер деталей, які несуть сенс доби. Письменник майстерно зобразив найменші порухи душевних переживань кайзерівського офіцера, зміну його ставлення до окупованого народу від зверхньо-споживацького до незбагненого тваринного жаху перед силою українського, поневоленого люду. Очам чужоземного воїна поступово відкривається, що в країні мальовничих шовкових левад і тихих сіл живе невмирущий дух помсти й бунту. Чужинець-загарбник дивом уник смерті від рук повстанців, які вважають себе одвічними господарями на рідній землі.

Зайда-завойовник почувається змалілим і нікчемним перед могутністю повсталого народу, перед «страшною потугою черноземної раси» [2, 470]. «Цим дещо наївно-прямолінійним оповіданням, – зазначає Віра Агеєва, – Ю. Косач започаткував низку звернених у минуле творів, у центрі яких – роздум про сутність національного характеру, історичну долю й історичне призначення українського народу» [1, 23]. Збірка «Чарівна Україна», за словами С. Романова, є вершинним досягненням автора у період міжвоєнтя.

Список використаних джерел

1. Агеєва В. Юрій Косач / В. Агеєва // Слово і час. — 1995. — № 1. — С. 21—26.
2. Косач Ю. Чарівна Україна // Історичні твори : в 3 кн. / Юрій Косач ; [упорядкув. Р. Радишевського]. — К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. — Кн. 1. — С. 439—471.
3. Радишевський Р. Оновлена Кліо. Юрій Косач: український письменник, загублений у вирі століття / Р. Радишевський, Г. Семенюк // Історичні твори : в 3 кн. ; [упорядкув. Р. Радишевського, передм. Р. Радишевського та Г. Семенюка]. — К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010 — Кн. 1. — С. 4—57.
4. Романов С. Портрет митця замолоду: штрихи до життєвого і творчого шляху Юрія Косача / С. Романов // Слово і час. — 2009. — № 12. — С. 29—42.
5. Романов С. М. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років : монографія / С. М. Романов. — Луцьк : РВД Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2009. — 268 с.
6. Стех М. Р. Юрій Косач про «Людей старої України» / М. Р. Стех // Кур'єр Кривбасу. — 2012. — № 274—275. — С. 223—227.

OLGA ALEKSEIENKO
Кропивныtskyi

THE NARRATION PECULIARITIES IN THE HISTORICAL SHORT STORY BY YURII KOSACH «MAGIC UKRAINE»

The article is focused on the narraion peculiarities of the historical short story «Magic Ukraine» by Yurii Kosach. The problem of nation- and state-building is given through the prism of historical events of that time. The influence of the surroundings and environment on the narrator is discovered.

Key words: historical prose, poetics, narrator, country, Ohter.

ОЛЬГА АЛЕКСЕЕНКО
г. Кропивницький

ОСОБЕННОСТИ НАРРАЦИИ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАССКАЗЕ ЮРИЯ КОСАЧА «ВОЛШЕБНАЯ УКРАИНА»

В статье рассматриваются особенности наррации в историческом рассказе Юрия Косача «Волшебная Украина». Проблема государственности рассматривается сквозь призму исторических событий того времени. Установлено влияние среды и окружения на повествователя.

Ключевые слова: историческая проза, поэтика, повествователь, страна, Другой.

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2016